

University of Groningen

Models theories and narratives. Conditions for the justification of a religious realism.

Huiser, Pieter J.

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version

Publisher's PDF, also known as Version of record

Publication date:
1997

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):

Huiser, P. J. (1997). *Models theories and narratives. Conditions for the justification of a religious realism.* [Thesis fully internal (DIV), University of Groningen]. s.n.

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: <https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment>.

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

Samenvatting

Wat is de functie van religieuze verhalen en modellen? Over deze vraag wordt in de godsdienstfilosofie een debat gevoerd. Anti-realisten menen dat religieuze modellen en verhalen mensen bijvoorbeeld een moreel kader leveren, of hen in moeilijke situaties troosten. Daarentegen stellen realisten dat religieuze modellen en verhalen niet alleen een dergelijke instrumentele -, maar ook een cognitieve functie hebben. Deze modellen en verhalen zeggen iets over God, en dat wat gezegd wordt kan niet gereduceerd worden tot een moreel, psychologisch en sociaal niveau.

In natuurwetenschappelijke theorieën worden vaak theoretische entiteiten gepostuleerd die niet door mensen geobserveerd kunnen worden. Ten aanzien van de functie van de modellen die van deze theoretische entiteiten geconstrueerd worden, wordt ook in de wetenschapsfilosofie een debat gevoerd tussen realisten en anti-realisten. Ook in dit domein verdedigen realisten de stelling dat modellen een cognitieve functie hebben en iets zeggen over de werkelijkheid. Daarentegen menen anti-realisten dat natuurwetenschappers met deze modellen niet allereerst verwijzen naar een niet-observeerbaar domein van de werkelijkheid, maar vooral ertoe dienen om het observeerbare domein inzichtelijker te kunnen beschrijven en beter te kunnen manipuleren.

In het godsdienstfilosofische debat tussen realisten en anti-realisten wordt voorondersteld dat de functie van de term 'God' in religieuze teksten lijkt op de functie van theoretische termen in natuurwetenschappelijke theorieën. Drie aspecten vallen daarbij bijzonder in het oog. Ten eerste wordt voorondersteld dat een discussie over het al of niet bestaan van zowel theoretische entiteiten in de natuurwetenschap als van God in de religie zin heeft, en dat existentieclaims met betrekking tot God en theoretische entiteiten in de natuurwetenschap dus tentatief zijn. Verder zijn modellen, theorieën en verhalen de middelen waarmee mensen kunnen *refereren* naar observeerbare en niet-observeerbare processen, structuren en entiteiten in de werkelijkheid waarmee zij worden geconfronteerd. Ten slotte hebben modellen, theorieën en verhalen binnen de wetenschap en religie een *verklarende* functie.

Sinds de visie van Wittgenstein ten aanzien van realisme en van religie is gepubliceerd in boeken als de *Philosophical Investigations*, de *Lectures and Conversations on Aesthetics, Psychology and Religious Belief*, en *On Certainty*, wordt de opvatting dat de functies van de term 'God' in de religie en bijvoorbeeld 'electron' in de natuurwetenschap op elkaar lijken, fel aangevallen. Filosofen die beschouwd kunnen worden als belangrijke representanten van zijn visies, argumenteren dat 'God' niet begrepen kan worden als een theoretische entiteit, en dat de uitspraak 'God bestaat' noch tentatief, noch referentieel, noch verklarend is.

In tegenstelling tot deze positie wordt in dit proefschrift de stelling verdedigd dat zowel uitspraken als 'electronen bestaan' als 'God bestaat' beschouwd kunnen worden als tentatief, referentieel, en verklarend. Daarom wordt ook voorondersteld dat het realisme met betrekking tot religieuze kennisclaims en het realisme met betrekking tot wetenschappelijke kennisclaims in vele relevante opzichten op elkaar lijken.

In de eerste vijf hoofdstukken wordt getoond wat deze drie eigenschappen inhouden met betrekking tot de theoretische entiteiten in de natuurwetenschap en 'God' in de religie. In de eerste twee hoofdstukken staat de vraag centraal wat het betekent dat een existentieclaim met betrekking tot een theoretische entiteit tentatief is, en wordt het wetenschappelijk en religieus realisme debat gedefinieerd. In navolging van Carnap, en met gebruikmaking van het begrip 'type-hierarchie' dat is ontwikkeld door Aronson, Harré en Way, wordt geargumenteed dat men alleen zinvol naar het al of niet bestaan van een bepaalde entiteit kan vragen in het kader van een conceptueel schema.

Wat is de epistemologische status van conceptuele schema's? Men kan er aan de ene kant vanuit gaan dat deze schema's, of de concepten die in die schema's worden gebruikt, gegeven zijn en dat ze correct zijn, onafhankelijk van het gebruik daarvan door mensen. Deze visie noem ik sterk-realisme. Aan de andere kant kan men deze concepten als menselijke creaties beschouwen. Wanneer we hiervan uitgaan, kunnen we nog wel de vraag stellen of sommige entiteiten werkelijk zijn binnen een bepaald schema. Als we inderdaad geloven dat die entiteiten bestaan, zijn we zwakke realisten met betrekking tot die entiteiten.

Analoog aan deze onderscheiding kan men twee debatten onderscheiden met betrekking tot de vraag naar het realisme. Het zogenaamde interne debat houdt zich bezig houdt met de vraag of een bepaalde entiteit wel of niet werkelijk is in het kader van een bepaald conceptueel schema. In het externe debat houdt men zich bezig met de vraag of een bepaald conceptueel schema al of niet met de werkelijkheid overeenstemt.

Zowel de debatten over het realisme in het religieuze als die in het natuurwetenschappelijke bereik zijn intern. Om beter te kunnen bekijken wat de aard is van deze debatten ten aanzien van de natuurwetenschappelijke en religieuze kennisclaims, moet vastgesteld worden wat het conceptuele schema is dat in de natuurwetenschap en religie wordt voorondersteld. In andere woorden: wat is werkelijk in natuurwetenschap en religie? Het blijkt dat in de natuurwetenschap werkelijkheid wordt gedefinieerd in termen van, wat ik in het vervolg zal noemen 'fysieke causaliteit'. Er zijn goede redenen te geven voor de opvatting dat in de religie de communicatieve interactie tussen personen belangrijk is. Daarom spreek ik in de context van de religie over 'communicatieve causaliteit' als concept in termen waarvan men kan spreken over werkelijkheid en onwerkelijkheid.

De debatten over het realisme in de natuurwetenschap en religie worden vervolgens gedefinieerd als interne debatten over respectievelijk het bestaan van onobserveerbare fysieke entiteiten en communicatieve entiteiten, te weten personen. Het zijn debatten over de vraag of een X respectievelijk een echt fysiek object of een echte persoon is of niet. In deze debatten worden de werkelijkheid van respectievelijk fysieke en communicatieve causale structuren voorondersteld. Er worden een aantal argumenten gegeven voor de aanname dat de werkelijkheid van personen niet reducerbaar is tot die van fysieke structuren. Een persoon is natuurlijk afhankelijk van fysieke structuren, maar zulke structuren zijn niet datgene wat een persoon tot persoon maakt.

In dit boek wordt er vanuit gegaan dat religie en natuurwetenschap op elkaar lijken. De religie wordt gezien als een cognitieve praktijk waarin mensen omgaan met

religieuze, meestal persoonlijke aspecten van de werkelijkheid, terwijl de natuurwetenschap gedefinieerd wordt als de cognitieve praktijk waarin we omgaan met fysieke fenomenen.

Als echter de uitspraken 'God bestaat' en 'electronen bestaan' tentatief zijn, is het ook mogelijk dat zij onjuist zijn en zou het gevaar bestaan dat we niet kunnen ontsnappen aan een sceptische positie ten aanzien van existentieclaims, en dat dus betrouwbare kennis over de natuurlijke en religieuze werkelijkheid niet mogelijk is. Eén van de belangrijkste oorzaken van scepticisme ten aanzien van de kennis van de wereld is een bepaalde opvatting ten aanzien van de manier waarop mensen kennis verwerven over de werkelijkheid, het representatieve realisme genaamd. Deze positie stelt dat het bestaan van de werkelijkheid de beste verklaring is voor onze percepties. Er zijn echter ook andere goede verklaringen mogelijk, die misschien, ook al kennen we ze nu nog niet, in de toekomst beter blijken te zijn. Omdat dit representatieve realisme een kloof vooronderstelt tussen de menselijke kennis en de wereld die wordt gekend, kan men deze positie kenmerken als dualistisch.

Vanwege deze oorsprong van het scepticisme, wordt er gepleit voor een niet-dualistische positie, waarin menselijke kennis van de fysieke wereld mogelijk is omdat mensen deel zijn van de fysieke realiteit, en dus deel uitmaken van de fysieke causale structuren. Analooq daaraan, kunnen we zeggen dat kennis van personen mogelijk is, omdat mensen niet alleen fysieke, maar ook persoonlijke wezens zijn. Daarop beargumenteer ik dat kennis van God mogelijk is omdat zowel God als mensen persoonlijk zijn, en deel uitmaken van communicatieve causale structuren.

Tegen de laatste visie kan men inbrengen dat communicatieve structuren gereduceerd zouden kunnen worden tot fysieke structuren. Er worden echter argumenten gegeven voor de onjuistheid van deze opvatting. Communicatieve structuren zijn wel afhankelijk van fysieke, maar worden daar niet door gedetermineerd, en kunnen niet tot dergelijke structuren gereduceerd worden.

Natuurlijk is dit niet voldoende om een sceptische positie te omzeilen. Daarom bespreek ik Derksen's zogenaamde 'consistentie argument', dat zowel de dreiging van het scepticisme serieus neemt, als een reden geeft om toch in de betrouwbaarheid van onze kennis te geloven.

In de hoofdstukken drie en vier maak ik duidelijk wat het betekent dat zowel de term 'God' als de theoretische termen in de wetenschap referentieel zijn, en hoe het mogelijk is dat mensen succesvol naar zowel observeerbare en onobserveerbare fysieke objecten en personen kunnen verwijzen.

Men kan ruwweg twee manieren onderscheiden waarop realisten de mogelijkheden tot succesvolle referentie beschrijven. Theorie-realisten gaan er vanuit dat deze mogelijkheid afhangt van de waarheid van de theorieën, de sets van zinnen, waarin de termen voorkomen waarmee mensen naar theoretische entiteiten verwijzen. Referentie wordt door de theorie-realist dus begrepen als een theoretische praktijk. Deze vorm van realisme leidt echter tot een aantal belangrijke problemen ten aanzien van de mogelijkheden om in de context van opeenvolgende theorieën te blijven spreken over dezelfde entiteit, en dus ten aanzien van het spreken over de voortgang van de wetenschap. Ook blijven de begrippen waarheid en waarheidsgelijkenis binnen deze positie onduidelijk.

Het entiteiten-realisme ziet referentie meer als een materiële praktijk. Volgens de entiteiten-realist is referentie in de wetenschap het leggen van een fysieke relatie tussen de wetenschapper en de entiteit waarnaar wordt verwezen. Het blijkt dat we op grond van deze visie een bevredigende beschrijving kunnen geven van referentie in het observeerbare domein van de werkelijkheid. Ten aanzien van het observeerbare domein stuiten we ook hier op problemen. Want hoe weten we dat we een fysieke relatie hebben gelegd met een onobserveerbare entiteit?

Het blijkt dat alleen een positie, die de positieve kanten van beide benaderingen met elkaar verenigt, uiteindelijk een bevredigende oplossing kan geven voor het probleem waarvoor referentie naar onobserveerbare entiteiten ons stelt.

Een belangrijk aspect in dit verband is de visie op waarheid die wordt gehanteerd. Veelal wordt waarheid beschreven in termen van correspondentie met de werkelijkheid. In navolging van Rom Harré wordt in dit boek voorgesteld waarheid te expliciteren in termen van gelijkenisrelaties tussen modellen en de werkelijkheid. Dit betekent dat het gebruik van modellen een belangrijke voorwaarde voor succesvolle referentie is.

Eén van de belangrijkste impulsen voor het religieus realisme was de wetenschapsfilosofische ontdekking dat niet alleen theorieën belangrijk zijn in de wetenschappelijke praktijk, maar dat ook modellen hierin onmisbaar zijn. Modellen spelen o.a. een belangrijke rol in de mogelijkheden om te referen naar onobserveerbare entiteiten en structuren. Niet alleen de betekenis van theorieën, opgevat als zinnen over de werkelijkheid, maar zeker ook de modellen, die met die theorieën zijn gerelateerd, zijn van groot belang voor succesvolle referentie. Deze ontdekking was zo belangrijk omdat men in de religie natuurlijk geen duidelijke theorieën kon aanwijzen, maar wel kon wijzen op een overvloedig gebruik van modellen met betrekking tot God.

In hoofdstuk drie bespreek ik daarom ook de rol die modellen spelen in succesvolle wetenschappelijke referentie. Rom Harré's opvatting over de complexe relaties tussen theorieën en modellen is hierbij een belangrijk element. Eén van de belangrijkste conclusies van deze bespreking is dat de gegevens die nodig zijn voor de beoordeling van modellen en theorieën niet ad hoc worden uitgekozen maar, metaforisch gesproken, worden geselecteerd door de theorie in kwestie.

In hoofdstuk vier wordt referentie in de context van de religie besproken. Op basis van de literatuur over dit onderwerp wordt geconcludeerd dat, ook in de context van de religie, referentie zowel materiële als theoretische aspecten heeft. Ten aanzien van de 'materiële' aspecten kan men opmerken dat ook referentie naar God in causale termen wordt beschreven. God is bijvoorbeeld de oorzaak van een religieuze ervaring. Realisten houden er hier echter geen rekening mee dat gelovigen niet alleen passief iets van God ervaren, maar ook handelen op grond van hun geloof en dat dat handelen, naar analogie van het experimenteren van de wetenschapper, epistemische betekenis heeft. Verder lijken religieus realisten zich niet erg druk te maken over de aard van de causale relaties tussen God en de God ervarende mens.

Zoals gezegd is de ontdekking van het belang van modellen in de wetenschap één van de belangrijkste aanzetten geweest voor de verdediging van realisme met betrekking tot religieuze kennisclaims. Eén van de resultaten van dit onderzoek is dat, wanneer we kijken naar de gangbare uitwerking van de rol van modellen en

metaforen in referentie naar God, er twee soorten realisme door elkaar heen lijken te lopen. Aan de ene kant zeggen religieus realisten expliciet dat zij ten aanzien van God een realisme verdedigen dat ik heb aangeduid met de term 'sterk realisme'. Aan de andere kant suggereert hun visie op de rol en functie van modellen en metaforen en hun verdediging van realisme met betrekking tot religieuze kennisclaims op grond van die visie, dat zij pleiten voor een 'zwak realisme', zoals ik dat in hoofdstuk 1 definieer.

In hoofdstuk vijf wordt het begrip 'verklaring' ten opzichte van wetenschappelijke en religieuze claims besproken. Er blijken in de wetenschap en de religie ruwweg drie belangrijke visies te bestaan met betrekking tot 'verklaring'. De pragmatische visie gaat er vanuit dat verklaringen antwoorden zijn op waarom-vragen. Goede verklaringen zijn bevredigende antwoorden, en slechte zijn onbevredigend. Een voor dit onderzoek belangrijk element in deze visie is het feit dat een verklaring altijd een antwoord is op een specifieke vraag met betrekking tot een duidelijk gespecificeerde set van fenomenen.

In dit hoofdstuk beargumenteer ik, op grond van o.a. Harré's visie op de verschillende functies van modellen dat de twee andere visies op verklaring elkaars complement zijn. De ene visie stelt dat verklaring een kwestie is van unificatie van zoveel mogelijk schijnbaar van elkaar onafhankelijke fenomenen binnen een verklarende hypothese (de unificatieverklaring). De andere visie ziet verklaring als het geven van de oorzaken van een bepaald fenomeen (de causale verklaring). Het blijkt dat de beoordeling van een unificatieverklaring uiteindelijk afhankelijk is van het feit of er ook een causale verklaring voor het betreffende fenomeen gevonden kan worden, en *vice versa* dat we alleen maar een causale verklaring van een fenomeen kunnen geven in het kader van een unificatieverklaring.

De vraag is nu in wat voor zin religieuze kennisclaims beschouwd kunnen worden als verklaring. Het blijkt dat ook religieuze kennisclaims antwoorden zijn op waarom-vragen, en ze in termen van unificatie (Basil Mitchell) en causaliteit (Richard Swinburne) beschreven kunnen worden. Net als ten aanzien van natuurwetenschappelijke verklaring, kunnen ook unificerende religieuze verklaringen alleen maar gerechtvaardigd worden door een causale verklaring, terwijl causale verklaringen alleen gegeven kunnen worden in de context van een unificerende verklaring. Het is niet alleen belangrijk dat de gelovige de wereld ziet als schepping van God (unificatie), maar God ook in die wereld ervaart (causaal).

In het zesde hoofdstuk wordt het tot nu toe geconstrueerde religieus realisme geconfronteerd met de kritiek van de Wittgensteiniaan D.Z. Phillips. Allereerst wordt zijn visie op de betekenis van 'geloven' besproken. Phillips stelt dat 'geloven' niet een toestand van iemands geest is, maar dat de betekenis van wat geloven is afhangt van wat geloofd wordt. Geloof is, volgens Phillips, niet een reden voor een bepaald gedrag (dit noemt Phillips de externe visie), maar dat gedrag is een deel van de betekenis van 'geloven dat p' (dit noemt Phillips de interne visie op geloof). Vervolgens wordt deze visie vergeleken met de tot nog toe geconstrueerde realistische positie. Een aantal voor de realist belangrijke punten worden met Phillips' opvattingen geconfronteerd. Bijvoorbeeld: maakt Phillips' positie, gegeven dat mensen doen wat dat religieus geloof aanbeveelt, religieus geloof overbodig? Wat is het onderscheid tussen bijgeloof en religieus geloof? Het blijkt dat het in dit boek

geconstrueerde realisme op belangrijke punten overeenstemt met Phillips' opvattingen.

Phillips stelt aan de andere kant heel expliciet dat 'God' geen theoretische entiteit is, want dat het geloof niet tentatief is, dat 'God' niet referentieel is, en tenslotte dat 'God bestaat' niets verklaart. Belangrijke, impliciete, vooronderstelling van Phillips' weerstand tegen de visie dat 'God' een theoretische entiteit zou zijn is dat 'God' in dat geval op één of andere manier een plaats zou moeten hebben binnen het conceptuele schema dat wordt geconstitueerd door de notie 'fysieke causaliteit'. In dit boek wordt echter geargumenteed dat 'God' een plaats heeft binnen het schema waarin we spreken over personen. Op deze manier kunnen we m.i. inderdaad spreken over 'God' als theoretische entiteit.

In de volgende drie hoofdstukken worden de de motieven en redenen die mensen kunnen hebben om realist te zijn besproken. Motieven zijn ten eerste dat het realisme nodig is voor de intelligibiliteit van respectievelijk de natuurwetenschap en de religie, en ten tweede dat het realisme op één of andere manier van methodologisch voordeel is voor de natuurwetenschap en de religie.

Dit zijn echter motieven om een realisme te verdedigen, maar zij zijn op zich geen argumenten om te geloven dat het realisme waar is. Daarom moeten we ook op één of andere manier laten zien dat de onobserveerbare entiteiten die in succesvolle wetenschappelijke theorieën worden gepostuleerd echt bestaan.

In de wetenschapsfilosofie worden deze argumenten voor een belangrijk deel gebaseerd op het feit dat wat theorieën zeggen over het observeerbare deel van de werkelijkheid, ook inderdaad klopt. Ten aanzien van de religie is het bijzonder moeilijk om uit te maken waarover religieuze kennisclaims eigenlijk iets zeggen. Dit wordt voor een belangrijk deel veroorzaakt door het feit dat niet duidelijk is welke cognitieve entiteit de rol vervult van de theorie in de natuurwetenschap, en het feit dat het in de natuurwetenschap de theorie is die als het ware de gegevens voor haar eigen rechtvaardiging 'selecteert'.

In het tiende en laatste hoofdstuk wordt aangetoond dat het religieuze verhaal gezien kan worden als pendant van de theorie in de natuurwetenschap. Ik vergelijk daartoe Harré's beschrijving van een wetenschappelijke theorie met Mieke Bal's definitie van 'verhaal'. Ik laat zien dat de drie verschillende modellen die volgens Harré een theorie constitueren, vergeleken kunnen worden met respectievelijk de door Ankersmit geïntroduceerde notie 'narratieve substantie', de plot van een verhaal en het karakter van de personages die in die plot een rol spelen. De personages zijn de parallellen van de theoretische entiteiten in de natuurwetenschap.

De belangrijkste doelstelling van mijn onderzoek is de formulering van de voorwaarden voor de verdediging van een realisme met betrekking tot religieuze kennisclaims. Niettemin besluit ik met een korte schets van een argument voor een dergelijk realisme. Zo'n argument, als dat al gegeven kan worden, kan binnen het kader van dit boek niet uitgewerkt worden aangezien dat ook een nauwkeurige analyse van het concrete religieuze leven vooronderstelt.